

До спеціалізованої вченої ради
Д 61.051.07 ДВНЗ «Ужгородський
національний університет»
вул. Капітульна, 26, м. Ужгород, 88000

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, доцента

Чечерського Віктора Івановича

на дисертацію Греци Світлани Михайлівни на тему:

**«Правове забезпечення виконання конституційних обов'язків
у країнах ЄС», поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних
наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право
(081 – Право)**

Аналіз рукопису дисертації, автореферату і публікацій автора дисертації за темою дослідження дозволяє висловити наступні судження та висновки стосовно відповідності представленої кваліфікаційної наукової праці вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення конституційно-правового регулювання в Україні суспільних відносин, які пов'язані з виконанням людиною і громадянином конституційних обов'язків, у тому числі з огляду на такі чинники, як незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, необхідність протидії окупації Російською Федерацією частини Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим, встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19,

спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, економічна рецесія, міграція населення, а також дуалізм громадянського і політичного суспільства, зміна парадигми прямопропорційної залежності між правами та обов'язками людини і громадянина.

Баланс у конституційному закріпленні обов'язків людини і громадянина держав-учасниць Європейського Союзу (далі – ЄС) та у закріпленні в праві ЄС обов'язків громадянина ЄС, новий етап розвитку суспільних відносин в державах-учасницях ЄС, які виникають при реалізації громадянином ЄС обов'язків, динамізм їх правового регулювання, ефективний нормативно-правовий та організаційно-правовий механізми їх забезпечення, що є запорукою балансу приватних і публічних інтересів, свідчать про доцільність та необхідність дослідження правового забезпечення конституційних обов'язків в державах-учасницях ЄС та в ЄС з метою подолання дисбалансу у конституційному закріпленні обов'язків людини і громадянина в Україні, а також створення ефективного механізму їх забезпечення. З урахуванням спільних конституційних цінностей України та держав-учасниць ЄС, дослідження моделі правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасницях ЄС сприятиме перейняттю кращих міжнародних практик для подальшого вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина у нашій державі.

Назрілі суспільні потреби в країнах-учасницях ЄС та в Україні, теоретична неопрацьованість питання співвідношення прав і обов'язків громадянина ЄС та громадянина країни-учасниці ЄС, громадянина третьої країни як міри можливої та належної поведінки і діяльності, формування нової світоглядної парадигми забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина також свідчать про актуальність, доцільність та необхідність дослідження питання правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасницях ЄС.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Обґрунтованість та достовірність абсолютної більшості наукових положень, висновків і пропозицій, що розроблені й відображені у дисертаційному дослідженні, можна вважати достатніми.

Автором чітко та послідовно сформульовані мета та завдання дослідження. Їх постановка та обґрунтованість дозволяють розкрити основний зміст обраної теми. Об'єкт і предмет дослідження сформульовано вірно і точно, що посприяло всебічній ґрунтовній розробці цієї тематики. Заслуговує на схвалення потужний теоретико-методологічний інструментарій дослідження дисертаційної роботи.

Наукова новизна одержаних результатів не викликає сумнівів. Низка висновків і пропозицій, які запропоновані Грецою С.М., є новими та вперше окреслені у вітчизняній правовій науці. Автором:

уперше:

– здійснено системний аналіз еволюції поглядів вчених-конституціоналістів на поняття та зміст конституційних обов'язків людини та громадянина, засоби їх забезпечення, встановлено основні трансформаційні чинники, що активізували наукові дослідження інституту обов'язків людини і громадянина (закріплення обов'язків людини і громадянина в міжнародних договорах з прав людини; запровадження громадянства ЄС; поглиблення інтеграції між державами-учасницями ЄС, між ЄС та третіми країнами, які не є членами ЄС; розвиток громадянського та політичного суспільства; зростання масштабів та рівня загроз міжнародному миру та безпеці);

– встановлено періодизацію процесу розвитку теоретико-правової думки з правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасницях ЄС: 50-60-ті роки ХХ ст. – теоретико-правове обґрунтування необхідності закріплення у конституційному законодавстві держав-учасниць ЄС обов'язків людини і громадянина як складової конституційно-правового статусу людини і громадянина, основних засобів їх забезпечення; 70-ті роки

XX ст. – розвиток ідеї посилення ефективності забезпечення виконання конституційних обов’язків людини і громадянина, формування концепції громадянства Європейського Союзу; 80-ті роки XX ст. – розробка концепції європейського громадянства як форми особистої ідентифікації з європейським співтовариством, а також ідеї особливих прав громадян Співтовариства (активне, пасивне виборче право, право на доступ до офіційних служб ЄС) та обов’язків; 90-ті роки XX ст. – порушується проблематика «ієрархії» загальноєвропейського та національного громадянства, обов’язків людини і громадянина країни-учасниці ЄС та обов’язків громадянина ЄС, механізмів забезпечення їх виконання, а також виконання конституційних обов’язків особою у разі множинного громадянства; в нових державах-членах ЄС (в яких у 50-80-х роках XX ст. панувала радянська правова доктрина) розробляються моделі забезпечення виконання конституційних обов’язків людини і громадянина; 2000 – 2007 роки – розвиток ідеї, що обов’язки громадянина ЄС не витісняють обов’язки людини і громадянина держави-учасниці ЄС, а лише доповнюють їх як і засоби забезпечення виконання цих обов’язків; з 2007 року по теперішній час – утвердження ідеї, що громадянство ЄС незалежно від громадянства держави-учасниці ЄС не може існувати, засоби забезпечення обов’язків громадян ЄС та конституційних обов’язків людини і громадянина країни-учасниці ЄС є елементами механізму забезпечення обов’язків людини і громадянина;

– сформульовано авторське визначення поняття правового забезпечення виконання конституційних обов’язків людини і громадянина – це система організаційно-правових (інституційних) та нормативно-правових засобів впливу, за допомогою яких створюються можливості для виконання людиною та громадянином конституційного обов’язку, а в разі порушення або загрози порушення його виконання застосовується примус компетентним органом (державні органи, органи місцевого самоврядування, уповноважені

державою недержавні організації) в процесі юрисдикційної діяльності або в процесі позаюрисдикційної діяльності. Види примусу, що застосовуються компетентним органом в процесі юрисдикційної діяльності – юридична відповідальність, попередження, прискання, в процесі позаюрисдикційної діяльності – попередження, прискання);

– сформульовано авторське визначення поняття засобу забезпечення конституційних обов'язків людини та громадянина – це інструменти, за допомогою яких здійснюється заснований на праві вплив на суспільні відносини, які виникають при виконанні людиною та громадянином конституційного обов'язку, метою якого є належне сумлінне виконання цього обов'язку або утримання від порушення юридичної заборони;

– виділено етапи розвитку правового регулювання забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасницях Європейського Союзу та їх характерні риси: 1) до Другої світової війни – відсутність інституту обов'язків в конституціях держав-засновниць ЄС; 2) 1948 – 1969 роки – закріплення обов'язків людини і громадянина в міжнародних договорах з прав людини, прийнятих в рамках ООН та Ради Європи, юридичних заборон в первинному праві ЄС, імплементація норм цих договорів в національне законодавство країн-учасниць ЄС; 3) 1969 – 1986 роки – розвиток принципу пропорційності обмеження прав і свобод осіб, які порушують виконання конституційних обов'язків; 4) 1986 – 1992 роки – закріплення в праві ЄС норм, відповідно до яких прямопропорційної залежності між правами людини і громадянина та її обов'язками немає, а є усталений зв'язок, імплементація цих норм до законодавства країн-учасниць ЄС; розвиток конституційно-правового регулювання забезпечення виконання обов'язків батьків дитини, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом; 4) 1992 – 2000 роки – запровадження інституту громадянства ЄС - додаткового (субсидіарного) до національного громадянства; імплементація в національне законодавство ЄС

норм Маастрихтського договору 1992 року щодо громадянства ЄС та заборони дискримінації, розвиток правового регулювання суспільних відносин, які виникають при виконанні конституційних обов'язків людини і громадянина у разі множинного громадянства; 5) 2000 – 2009 роки – закріплення обов'язків особи в первинному праві ЄС на додаток до тих, що походять з громадянства держави-члена ЄС; 6) 2009 р. – сьогодні – принцип належного сумління при виконанні людиною і громадянином конституційних обов'язків – одна з засад конституційного ладу.

– доведено, що принцип належного сумління при виконанні людиною і громадянином конституційних обов'язків – одна з засад конституційного ладу, а також доведено факт його еволюції в країнах-учасниках ЄС від принципу до цінності;

– доведено факт впливу конституційних традицій держав-членів ЄС на перелік обов'язків, який був закріплений в міжнародних договорах з прав людини, а також вплив міжнародних договорів з прав людини (універсальних та регіональних (європейських) на правове забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасниках ЄС;

– класифіковано конституції держав – учасниць ЄС за критеріями на такі види: 1) залежно від закріплення обов'язків людини і громадянина: конституції, які закріплюють обов'язки людини і громадянина; конституції, які не закріплюють обов'язки людини і громадянина; 2) залежно від ступеня конкретизації норм, що забезпечують виконання конституційних обов'язків людини і громадянина: конституції, що закріплюють засоби забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина; конституції, які не закріплюють засоби забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина;

– окреслено коло обов'язків людини в ЄС, коло обов'язків громадянина ЄС, класифіковано ці обов'язки за критерієм кола суб'єктів, щодо яких у громадян ЄС є обов'язки, на такі три групи: 1) обов'язки по відношенню до інших людей; 2) обов'язки по відношенню до світової спільноти; 3) обов'язки по відношенню до майбутніх поколінь;

– обов'язки людини і громадянина в державах-членах ЄС класифіковано на такі групи: 1) за критерієм «суб'єкт»: обов'язки людини; обов'язки громадянина; 2) за критерієм «форма реалізації»: індивідуальні; колективні; 3) за критерієм «зміст»: економічні; соціальні; культурні; політичні; інші; 4) за критерієм «джерело» закріплення: закріплені в установчих договорах ЄС; закріплені в міжнародних (додаткових) угодах ЄС з міжнародними організаціями та іншими країнами; закріплені в регламентах, директивах, рекомендаціях; висновках; містяться в рішенні Суду ЄС, висновках Суду ЄС; містяться в національному законодавстві держав-учасниць ЄС, третіх країн; 5) за критерієм кола суб'єктів, по відношенню до яких їх закріплено: по відношенню до інших людей; по відношенню до світової спільноти; по відношенню до майбутніх поколінь;

– встановлено, що відповідно до Конституції Угорщини правові засоби забезпечення виконання обов'язку зі сплати податків застосовуються до громадян Угорщини, на відміну від Конституції України, Польщі, Італії, Іспанії, відповідно до яких вони застосовуються до кожного; мета застосування цих засобів відповідно до Конституції Польщі – нести визначені в законі публічні обтяження й інші повинності, в тому числі платити податки», відповідно до Конституції Італії – брати участь у державних витратах, згідно з Конституцією Іспанії – брати участь у суспільних витратах. Конституція України та Конституція Угорщини мету сплати податків і зборів в своєму тексті не містить;

– сформульовано визначення поняття балансу інтересів людини та суспільства, держави, поняття принципу належного сумління при виконанні

людиною і громадянином своїх конституційних обов'язків – засадничі ідеї та ідеали носія конституційного обов'язку, що характеризуються чесністю, відкритістю і повагою до інтересів суспільства та/або сторони відповідного правовідношення, та які визначають сутність, зміст, спрямованість його дій чи утримання від них.

удосконалено:

– визначення поняття правового механізму забезпечення виконання конституційних обов'язків – у сукупності принципи права та норми права є одними з ефективних його складників;

– уточнено перелік структурних елементів нормативно-правового механізму забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина – принципи права та норми права є його структурними елементами;

– визначення поняття інституційного механізму забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина в ЄС – щодо національних та наднаціональних органів спеціальної та загальної компетенції;

дістали подальшого розвитку:

– твердження, що закріплення обов'язків людини і громадянина в законодавстві країн-учасниць ЄС, а також засобів забезпечення їх виконання є завершальною складовою конституційно-правового статусу людини і громадянина;

– уявлення про військовий обов'язок громадян ЄС, громадян країн-учасниць ЄС у випадку множинного громадянства і легалізацію добровільного подвійного громадянства в Україні;

– твердження, що принцип верховенства права та правової визначеності мають ключове значення серед елементів нормативно-правового механізму забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина, а якість норм права є необхідною умовою ефективності цього механізму;

– уявлення про принципи, на яких справедлива податкова система має бути заснована, підходи до визначення у конституційній нормі назви та статусу податкових органів, відповідальних за прийняття декларацій про доходи, погляди на доцільність запровадження загального декларування доходів та майна.

– підхід, що ті угоди з прав та обов'язків людини і громадянина, які укладено окремими державами-членами ЄС, з державами, які не є членами ЄС, визнаються джерелами права ЄС у виняткових випадках, а в обов'язковому – є джерелами національного права держав-учасниць такої угоди.

Оцінка змісту та завершеності дисертації. Зміст дисертації повністю відповідає поставленій меті та предмету дослідження. Він передбачає аналіз як теоретичних проблем з теми дисертаційного дослідження на сучасному етапі, так і питань правозастосування. Загалом, дисертація характеризується ознакою єдності змісту.

Практичне значення одержаних результатів визначається актуальністю дослідження, новизною і висновками – загальнотеоретичними і практичними. Сформульовані в дисертаційному дослідженні підходи, висновки та пропозиції можуть бути використані як теоретичне підґрунтя при розробленні і прийнятті змін до законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на вдосконалення національного законодавства з питань забезпечення виконання конституційних обов'язків в Україні.

Повнота викладу основних результатів дисертаційної роботи в наукових фахових виданнях. Основні результати дослідження пройшли належну апробацію. Наукові положення дисертації викладені Грецою Світланою Михайлівною в достатньому для повного ознайомлення обсязі; опубліковані наукові праці й автореферат дисертації відображають основний зміст дисертаційної роботи.

Дискусійні положення та зауваження щодо дисертації. Незважаючи на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи, як і будь-яке наукове

дослідження, робота Греци С.М. містить деякі положення, які вимагають подальшого розроблення чи уточнення, проте вони істотно не впливають на загальну позитивну оцінку проведеного дисертаційного дослідження та спрямовані на підвищення його наукового рівня та ведення наукової дискусії.

1. Дисертантом встановлено основні трансформаційні чинники, що активізували наукові дослідження інституту обов'язків людини і громадянина: закріплення обов'язків людини і громадянина в міжнародних договорах з прав людини; запровадження громадянства ЄС; поглиблення інтеграції між державами-учасницями ЄС, між ЄС та третіми країнами, які не є членами ЄС; розвиток громадянського та політичного суспільства; зростання масштабів та рівня загроз міжнародному миру та безпеці. Разом з тим, робота значно виграла б у разі приділення більшої уваги питанню впливу регіональної глобалізації, глобальної інтеграції на правове забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина в країнах-учасницях ЄС та в Україні.

2. Потребує уточнення позиція дисертантки щодо співвідношення понять «конституційний обов'язок захищати Вітчизну», «право громадянина захищати Вітчизну», «борг із захисту країни», «священний борг», які вживаються в текстах Конституцій Литви, Португалії, Румунії, Болгарії, Естонії та інших держав-учасниць ЄС.

3. Дисертантка слушно зазначає, що обов'язки громадянина ЄС не витісняють обов'язки людини і громадянина держави-учасниці ЄС, а лише доповнюють їх як і засоби забезпечення виконання цих обов'язків. Водночас, на відміну від держав-учасниць ЄС, в яких легалізоване подвійне громадянство, а також відповідно до національного законодавства яких існує і громадянство ЄС, в Україні чинною є конституційна норма щодо принципу «єдиного громадянства». У зв'язку з цим, доцільно уточнити позицію дисертантки про те, чи потребує в Україні, з огляду на закріплення у Преамбулі Конституції України зовнішньополітичного вектору – набуття членства в ЄС, –

скасування принципу єдиного громадянства та чи вплине таке скасування на засоби забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина.

Загальні висновки і оцінка дисертації щодо її відповідності чинним вимогам. Незважаючи на окремі зауваження і недоліки, які є дискусійними та суттєво не впливають на позитивну оцінку, дисертаційне дослідження Греци Світлани Михайлівни є самостійною, завершеною науково-дослідною роботою, яка містить вирішення важливого наукового завдання, що має суттєве значення для науки конституційного права України. Результати дослідження вирізняються змістовністю теоретичного матеріалу, обґрунтованістю і достовірністю, в повній мірі досягають поставленої мети. Автореферат і публікації автора відображають зміст дисертаційної роботи. Зміст автореферату дисертації є ідентичним основному змісту роботи. В опублікованих працях автора повною мірою відображені основні положення дисертаційної роботи.

Наведене дозволяє зробити висновок, що дисертація Греци Світлани Михайлівни на тему «Правове забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах ЄС» виконана на належному науково-теоретичному рівні, за змістом та обсягом відповідає вимогам, встановленим у Порядку присудження наукових ступенів, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567, а її автор Греца Світлана Михайлівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Офіційний опонент:

**Начальник відділу
Офісу Генерального прокурора,
Почесний працівник прокуратури**

Доктор юридичних наук, доцент

Віктор ЧЕЧЕРСЬКИЙ